

„Felszínen lappangó” jelenségek

Durkheim a szociológiai módszerekről szóló fejtegetéseiben megjegyzi, hogy nem minden társadalmi jelenség valóban „funkcionális”. A „funkciót” társadalmi jelentésű tényeket kiváltó fogalomként meghatározva, kifejti: a társadalom számos jelensége céltalan, vagy — esetleg abnormális, sőt, kóros jelenségeket okozva — éppenséggel akadályává válik a kitűzött célok megvalósulásának. Ugyanakkor arra is emlékeztet, hogy valamely társadalmi jelenség — akár egyidejűleg is — pozitív és negatív előjelű lehet. Például: a vallás adott esetben a közösség integrálásának, egyesítésének tényezője, de fejlett társadalmakban megszűnhet e funkciója, s már inkább a dezintegráció irányában hat.

Robert Merton a társadalmi jelenségeket és magatartásformákat elemezve teljes joggal hangoztatja, hogy a jelenségek funkcionálisak, de funkciótlanok is, sőt: egyidejűleg mindkét jegy hordozói lehetnek.

Úgy véljük, a differenciált társadalmak fenomenológiája szempontjából nagyon fontos feltárni a társadalmi jelenségek funkcionálitása ellentétes jellegének jegeit. Értékes gondolat a funkcionálitás és diszfunkcionálitás egymásba hatolásának, együtt jelentkezésének a felismerése: könnyebben elkerülhetővé teszi a jelenségek, események egyoldalú, egysíkú, szimplista tárgyalását, elemzését.

Social Theory and Social Structure című művében (Free Press, Glencoe, Illinois, 1959) Merton két szociológiailag hasznosítható fogalmat elemez: a „manifeszt” (megnyilvánuló), illetve a „latens” (lappangó) társadalmi funkciót.

Kétségtelenül fontos a „latens” funkciók feltárása is; felismerésük megkönynyíti nem egy társadalmi jelenség váratlan, egyébként előreláthatatlan következményeinek előrejelzését. Ezzel összefüggésben utalunk arra, hogy bizony nagyon is szükséges tökéletesíteni a világpolitika, a nemzetközi élet látszatra mellékesebbnek tűnő jelenségei elemzésének módszerét, hiszen a „latens” funkció „manifesztté” válásának tekervényesek az útjai.

Tulajdonképpen a forradalom fogalmát elemezve már Lenin a vizsgálat ama módszerét alkalmazta, amely hathatósan megkülönbözteti a lényegest az esetleges-től, a funkcionálist a diszfunkcionálistól, a manifesztet a latenstől. 1915-ben — a II. Internacionálé megszűntére utalva — megfogalmazta: a marxisták jól tudják, hogy forradalmi helyzet nélkül elképzelhetetlen a forradalom, de nem minden forradalmi helyzet vezet forradalomhoz.

*

A nemzetközi élet „perifériáján“ időnként felmerülő jelenségek el nem hagyolható mértékben hatnak a nemzetközi viszonyok alakulására, a nemzetközi politikai helyzetre. (A „periféria“ fogalmát nem földrajzi értelemben használjuk.)

Geoffrey Barraclough *Tendenzen der Geschichte im 20. Jahrhundert* (C. H. Beck, München, 1971) című könyvében kifejti, hogy a jelenkori világ sok jellemző vonása Európától távol végbement mozgásoknak és fejlődéseknek tulajdonítható. Szerinte korunk történelmi jellemzőinek sorába tartozik, hogy összefüggéseiben valóban világtörténelmet élünk, s a világtörténelmet alakító erők csakis világösszefüggésekben (weltweite Perspektive) értelmezhetők.

*

Periferikus jelenség-e a légikalózkodás, az erőszakot alkalmazó csoportok tevékenysége?

Sokan komolyan tartanak annak a lehetőségnek a valóra válásától, hogy atombomba kerül a terroristák birtokába. Ehhez csupán annak kellene bekövetkeznie, hogy a terroristák megfelelő mennyiségű plutóniumhoz jussanak. Angliában és Franciaországban bizonyos mennyiségű plutóniumot hetenként szállítanak az eróművekhez. A *Paris Match* (1972. október 14.) szerint tíz kg plutónium elegendő egy olyan atombomba előállításához, amellyel el lehet pusztítani egy nagyvárost.

Oxfordban nemrég nemzetközi értekezleten vitatták meg e veszély elhárításának módozatait. Egyidejűleg azonban Londonban egy anarchizáló csoport *A nép bombájáért* címmel brosúrát jelentett meg. A Pat Coyne álnév mögött megbúvó szerző szakszerűen elmagyarázza, hogyan kell „összeszerelni“ a bombát, s előadását szuggesztív műszaki rajzzal teszi szemléletesebbé. Az oxfordi konferencia záróközleményében a jelen volt tudósok megállapíthaták: „Fennáll a reális veszélye annak, hogy hasadó anyagok terrorista csoportok birtokába jussanak.“ Egy amerikai tudós is figyelmeztet a veszélyre: az atomeróműveknél dolgozó műszakiaknak lehetőségük van arra, hogy naponta néhány gramm plutóniumot eltulajdonítsanak; hat hónap alatt olyan mennyiségű plutóniumot halmozhatnak fel, amely elegendő egy Hiroshima típusú bomba előállításához.

Pat Coyne szerint: „a bombát el lehet helyezni például a Charing-Cross állomás poggyásraktárában; robbanásakor megsemmisül majd a Buckingham-palota, a Parlament és a Scotland Yard.“

*

Az utasok és poggyásaik kellemesnek éppen nem mondható ellenőrzését a világ repülőterein manapság már a józan gondolkodású ember elengedhetetlenül szükségesnek tartja; a légi kalózkodás veszélye ellen hathatósan védekezni kell. A szokványos vámvizsgálatok nem váltak be; különleges és nagyon költséges készülékeket gyártanak a csomagok, sőt a levelek ellenőrzésére. Már-már új műszaki iparágak keletkeznek a légikalózkodók ártalmatlanná tételére. S az ENSZ-ben nemzetközi törvénykezést sürgetnek a repülőgépek és utasaik biztonságának, testi épiségének hatékony védelmére.

A légikalózkodás viszonylag új keletű jelensége mellett további „újítások“ is nagy gondot okoznak különböző államok biztonsági szerveinek, de még a nemzetközi szervezeteknek is.

A titkos dokumentumok „népszerűsítői“ ellen a legkülönbözőbb technikai találmányok bevezetésével igyekeznek védekezni. Ugyanis bivalens foglalatosság a titkos dokumentumok közzététele.

Kevesen tettek nagyobb szolgálatot az amerikai és a nemzetközi közvéleménynek, mint az (vagy azok), aki közzétette (vagy akik közzétették) a Pentagon és a Külügyminisztérium dokumentumait a vietnami háborúról, az indiai—pakisztáni vi-szályról vagy az ITT chilei manipulációiról.

Nem a világpolitika előterében, de a nagy világszenzációk sorában szerepel Howard Hughes, a multimilliomos volt filmszínész és aranyifjú „emlékiratainak“ közzététele. A hamisító a bíróság előtt azt vallotta, hogy forrásanyagként a Life-Time sajtókonzern titkos irattárában elfekvő dokumentumokat használt fel, amelyek — a többiek tudta nélkül — a nagyvállalat egyik vezető személyisége bocsátott rendelkezésére. S kijelentette: minthogy nem sikerült az emlékiratot hitelesként lanszírozni, börtönbüntetése letöltése után a kéziratot immár regényként, más kiadónál igyekszik elhelyezni. Meggyőződése szerint műve hosszú ideig szerepel majd a bestsellerek lajstromán, talán még irodalmi díjra is számíthat.

Franciaországban az egyik minisztérium beosztott tisztviselője, Gabriel Aranda vált népszerűvé gazdasági jellegű dokumentumok közzétételeivel. Fontos közmunkákkal kapcsolatban leplezte le több állami hivatalnok megvesztegetését. A kínos ügy magát Pompidou elnököt arra készítette, hogy egyik sajtóértekezletén részletesen kitérjen az Aranda-ügyre.

Az ilyenszerű esetek óta az IBM és különböző papírgyárak olyan írószerek és papír előállításával próbálkoznak, amelyekben eltűnnek az írásjelek, mihelyt megpróbálnak fotókópiát készíteni róluk.

*

A sajtót időnként nagyhatalomnak minősítik (a „negyedik hatalom“-nak is mondják). Pedig a sajtó önmagában nem létrehozója az eseménynek; a valóságos politikai eseményeknek nem lehet forrása; csak továbbgűrűzteti a történéseket, amelyeknek megmódolásában aszerint részes, hogy korrektül vagy pedig rosszhiszeműen tájékoztatja a nagyközönséget. Mint minden más tömegközlelési eszköz, a nyomtatott sajtó is „gépszíj“ a periférikus események és a történelem fő vonalán zajló lényegbeli történések között. A sajtó váratlan és bonyolult hatások kiváltójaként válhat az ártalmas, perifériás jelenségek egyikévé, kiváltképpen, ha szemponttalanul bánik anyagával, és kritikátlanul ömleszti az információt.

Mircea Malița *Teoria și practica negocierilor* című könyvében (Editura politică, 1972) mélyenszántó elemzéssel mutatja ki, hogyan érvényesül a sajtó hatása a világpolitika fenomenológiájában a nemzetközi tárgyalásokon.

Malița szerint, ha a sajtó hivatása magaslatán áll, pozitív szerepet tölthet be a nemzetközi tárgyalások idején. Viszont áldatlan kitérői, illetéktelenkedései zavarhatják, sőt súlyosan kompromittálhatják az egyezkedési kísérleteket. A tárgyalások megszakitását vagy sikertelenségét kiváltó gyakori okok közé tartozik a tárgyaló felek lépéseinek, feltételezett szándékainak nyilvános interpretálása. Főként azok a kommentárok, amelyek győzelemként írják le a tárgyalások egy-egy rész-eredményét, arra vezethetnek, hogy az érintett fél meggyengültnek hiheti tárgyalási pozícióját, s ezért aztán vagy hajthatatlanabbá válik, vagy legalábbis „szimmetrikus elégtétel“ elérésére törekszik. A tárgyalás fogalmi meghatározása kizárja a tárgyalás lényegi elemétől idegen egyoldalú sikerek meghirdetését. A tárgyalás közös, egységes eredmény elérésére irányuló erőfeszítés, melynek során a felek

érdekei egyformán érvényesülhetnek. A tárgyaló felek mindenkor közös győzelmet aratnak, vagy együttesen válnak vesztesé.

A belpolitikai kampányok hatására a polgári sajtó hajlamos leegyszerűsíteni a tárgyalások kényes természetét. Egy-egy csatározás vagy sportesemény sémája szerint értékkel kényes diplomáciai műveleteket. Nem való szemléltetni a tárgyalás-helyzetet győzelem és vereség egyszerű bivalenciájában. Igen gyakran nagy hajlandóság mutatkozik a szenzáció tálalására, pedig a szenzációhajhászás teljeséggel idegen a célszerű tárgyalások szellemétől. A jó, eredményesnek ígérkező tárgyalás legnagyobb erényei közé sorolható a diszkréció, a szerénység, a bántó ellentéteztől való teljes tartózkodás. A tárgyalófélről senki sem kívánja meg valamiféle puritán erkölcsi kódex elsajátítását: annál lényegesebb annak az érdekeknek a felismerése, hogy valamiképpen eredményre kell jutni, és az eredményt meg is kell tudni őrizni.

Daniel J. Boorstin egyik könyvében (*The Image*, 1963) már közel egy évtizeddel ezelőtt alaposan elemezte azt a módot, ahogyan a „modern embert“ a „modern sajtó“ tájékoztatja. Boorstin a sajtó fő bűnei közé sorolja a torz tükrözést, azt, hogy nem becsületes eszközökkel próbálja kielégíteni az olvasó egyik legemberibb vágyát, a jólétesültség igényét. A polgári sajtó egy része éppenséggel a „túlkielégítettség“ érzetét és undorát keltheti az olvasóban, megbéníthatja receptivitását a valóban fontos értesülések iránt. A perifériás, latens jelenségek szenzációhajhászó tálalásával az információs közeget túltelítik a jelentéktelenség áradatával. Az olvasó figyelmét több tényre irányítják, mint amennyi méltó a figyelemre. Igaz, az olvasók tömegében nem kevesen vannak, akik áhítják a jelentéktelen dolgok ismeretét, a pletykák prezentálását, a giccs népszerűsítését. Bizonyos sajtótermékek nem érik be álesemények kikerekítésével, hanem ezek kommentár-irodalmát is megteremtik, így aztán a tömeginformáció struktúrájában az álesemény és a rá épülő kommentárok önálló életre kelnek, és mértani haladvány arányában szaporodásnak indulnak. Közben a manipulált olvasó észre sem veheti a funkcionális jelenségek világában zajló lényeges eseményeket.

A periférikus és központi jelentőségű jelenségek egymásra hatásának és összjátékának megfigyelése és leírása nemcsak szórakoztató, hanem egyben eléggé tanulságos fejezete is lehetne annak a sajtótörténeti foglalatosságnak, amelyet szociológiai igényrel művelni egyik feladatunk.

Gabriela Dolgu

